

Islam i feminizam: (Ne)moguća misija?

Piše: TAMARA ZABLOCKI
Foto: TPO FONDACIJA

S predrasudama se najlakše izboriti uz pomoć znanja, uz nužni preduslov otvorenog uma i želje da se upozna one Druge, drugačije. Predavanja profesorice rodni studija, aktivistkinje, teologinje i prve profesorice iz Bosne i Hercegovine koja se upisala među gostujuće profesore na Harvardu Zilke Spahić-Šiljak zato su prava adresa za one željne borbe s predrasudama, vlastitim uvriježenim stavovima, naučenim rečenicama koje ponavljamo kroz život, plašeći se da ih analiziramo i propitujemo. Jedno takvo predavanje, na temu Islam i feminizam: (Ne)moguća misija? Spahić-Šiljak je održala u Internacionalnom multireligijskom i interkulturalnom centru Zajedno u Sarajevu.

Dvostruko veći broj onih željnih da nauče nešto o islamskom feminizmu nego što to predviđa broj stolica u prostorijama centra IMIC kućama je otišao bogatiji za znanja o feminizmu i povijesti islama koja su im možda manjkala, za imena autorica i autora koji su se u islamskom svijetu zalagali za ravnopravnost, a na kojima počiva potreba postojanja i razumijevanja islamskog feminizma. Islamski feminizam, naime, pojam je koji ne nailazi na razumijevanje ni u feminističkim krugovima ni među muslimanima i muslimankama. Žulja, probija uspostavljene granice, ne uspijeva se smjestiti u zadate kalupe, intrigira. Tim više je o njegovom značaju važno govoriti i jednima i drugima: muslimankama i muslimanima te feministkinjama i feministima.

„ISLAMSKI FEMINIZAM SE RAZUMIJEVA KAO OKSIMORON“

Zilka Spahić-Šiljak predavanje je otvorila podsjećanjem na nelagodu, nerijetko i prezir, koje spoj feminizma i islama u istoj rečenici stvara kod ljudi bez obzira na to da li su vjernici ili sekularisti. „Općenito, o feminizmu razmišljamo kroz zapadnjački ili američki kontekst u kojem je onaj Drugi, onaj kolonizirani, rasno, klasno i ekonomski izvan sistema svjetske moći, naprosto nezastupljen u politikama obrazovanja i kulture. O njemu vrlo malo znamo, a ono što znamo uglavnom su pežorativne, negativne slike. Feminizam često razumijevamo i u smislu radikalnog feminizma, kroz slike nezadovoljnih, uvjetno rečeno

‘problematičnih’ žena, ‘frustriranih lezbijki’. A kada na pežorativne slike dodate islam, onda se i većini vjernika, ali i onih koji to nisu, zavrti u glavi; javljaju se nelagoda i strah od blasfemije – da se ne spoji nešto što naizgled ne bi moglo ići zajedno. Ali, rekla bih još da se radi i o nespremnosti da se suočimo s mizoginijom i opresijom, koje objektivno vladaju u mnogim društvima, kako muslimanskim tako i nemuslimanskim.

Na spomen islamskog feminizma većina muslimana i muslimanki pokazuje reaktivne stavove izražene u jednoj rečenici: ‘Islam je dao ženi sva prava prije 14 stoljeća i ne trebaju nama nikakav feminizam niti ljudska prava da osiguraju ravnopravnost ženi.’ To zvuči lijepo i privlačno, međutim ako pogledamo stvarnost, marginalizaciju i opresiju koja postoji u društvu, posebice u muslimanskim zemljama u kojima je šerijat temelj pozitivnoga prava, onda moramo vidjeti da tu nešto ne štima“, istakla je Spahić-Šiljak, dodajući da je uputno na početku razgovora o islamskom feminizmu ponoviti šta je uopšte feminizam, ali i istaći određene činjenice iz historije islama koje se prečesto zaboravljaju i zanemaruju.

„Feminizam je i ideja, i pokret, i društvena teorija, a razvijao se i na Istoku i na Zapadu, stoga nije ničije vlasništvo. Ili, kako bi to američka feministkinja bell hooks sažeto objasnila: ‘Feminizam je pokret za okončanje seksizma, seksističke eksploatacije i opresije.’ Islamski feminizam se u muslimanskom svijetu razvija od kraja 19. stoljeća, a njegov okvir je povijesno naslijeđe islama. Margot Badran, islamska feministkinja iz Egipta, koja se analizom diskursa bavi već četrdeset godina, navodi da je islamski feminizam zahtjev za pravdom i ravnopravnošću, kako u porodici tako i u javnoj sferi djelovanja.“

UTICAJ RAZLIČITIH KULTURA I TRADICIJA

Razumijevanje islamskog feminizma zahtijeva da se osvrnemo na vrijeme nastanka islama. „Bez povijesnih činjenica nemoguće je razumjeti položaj žene u islamu a da ne podlegnemo naučenim rečenicama o tome da je islam ženama dao sve. Potrebno je vidjeti šta je to islam dao ženama, a šta je dao kulturološki kontekst u kojem se islam interpretirao i razvijao. U formativnom periodu islama, od 7. do 12. stoljeća, antropologija se razvijala pod utjecajem različitih kultura i tradicija, najprije bliskoistočnih, mezopotamskih, asirske, sasanidske, judeokršćanske, a kasnije, od 8. stoljeća, aristotelijanske grčke kulture, jer su Arapi prevodili grčku filozofiju i posredovali je na Zapad, usvojivši učenja Aristotela o rađanju živih bića na temelju kojih je izvedena narav žene i muškarca koju ne možete naći ni u Bibliji ni u Kur'anu, a na osnovu toga i ženinu drugorazrednu poziciju u društvu.“

Kulturološki kontekst u kojem je regulisana pozicija žene u islamskom društvu važno je razumjeti jer su sve religije, pa tako i islam, duboko uronjene u kulturološki kontekst određenog podneblja, naglasila je Spahić-Šiljak. „Ako se vratimo do bliskoistočnih, mezopotamskih kulturnih praksi i običaja, prisjetit ćemo se da od vremena kad se sa stočarstva prelazi na zemljoradnju i sjedilački način života žensko tijelo i ženska seksualnost postaju roba kojom se trgovalo, koja se osvajala i koja je bila pod kontrolom muškarca. Ta percepcija ženskog tijela i seksualnosti je u nešto izmijenjenom obliku integrirana u jevrejski zakon halaha, a kasnije i u islamski zakon šerijat. Naći ćete vrlo velike sličnosti između Hamurabijevog zakonika i postulata koje nalazimo u jevrejskom i islamskom zakonu. Judeokršćanski utjecaj te aristotelijanska filozofija, koja je žene promatrala kao nedovršene muškarce, također su inkorporirani u islamsku jurisprudenciju, te je vrlo teško razdvojiti ono što je kulturološki konstrukt i ono što je doista religija, vjera.“

PORIJEKLO VELA I PITANJE PRAVA ŽENA U PREDISLAMSKO DOBA

U priči o uticaju mezopotamskih kultura na islam kakav danas poznajemo neizostavno je i pitanje nošenja vela, iznimno aktuelno danas širom Zapada, gdje ga se nastoji urediti i sankcionisati zakonima, zabranama i novčanim kaznama. „Leila Ahmed u svom djelu *Women and Gender in Islam* obrazlaže utjecaj mezopotamske kulture na nošenje vela. Hiljadu i dvije stotine godina prije nove ere na asirskim dvorovima žene, posebno one iz viših staleža, bile su obavezne nositi veo, kao i svećenice iz hramova. One žene koje u javnosti nisu nosile veo bile su prostitutke. Veo je zapravo služio da klasificira žene na osnovu njihove seksualne aktivnosti, a taj utjecaj se zadržao i kasnije.“

Leila Ahmed navodi i primjer prijetnje beduina suprugama poslanika Muhameda da će ih napasti ako u javnosti ne budu nosile veo, jer je takva bila običajna tradicija. Bio je to povod za objavu teksta o nošenju vela za poslanikove supruge. Dakle, morate uzeti u obzir kontekst u kojem određeni propis nastaje. Mezopotamske kulture su bile duboko patrijarhalne i androcentrične; iako su, u zavisnosti od perioda, priznavale više ili manje prava ženama, iako su se pojedine žene mogle obrazovati, raditi, imati zanimanja i nasljeđivati imovinu, one su ipak bile podređene muškarcu, te je njihov društveni status uređivan na osnovu njihove seksualne aktivnosti. Iznad njih je stajao ili otac, ili staratelj, ili suprug.“

Uvijek su postojali, a i danas postoje, teologinje i teolozi koji su isticali da je veo za muslimanke pitanje izbora, a ne obaveze. „Hidžab bi trebao da je izbor, te treba razlikovati farzove i farzove, stroge naredbe od drugih naredbi. U islamu se zna koji su temelji vjere, a drugi farzovi, koji se u *mainstreamu* interpretiraju kao stroga obaveza, itekako su podložni raspravi. Kur'anski tekstovi o tom pitanju ne govore decidno. Kao neko ko nosi hidžab trideset godina, smatram da bi hidžab trebao biti pitanje slobodne volje: da ga žena može staviti, ali i da ga može skinuti ako tako želi, a ne da bude obaveza koju nameće institucija. S obavezom se nikad ne bih složila“, naglasila je Spahić-Šiljak.

Hidžab, prema njenim riječima, ne bi trebao biti ni prva i posljednja stvar o kojoj se raspravlja kad je riječ o ženama u islamu. „Muslimanka može biti vjernica i sa hidžabom i bez hidžaba. Osim toga, hidžab nije nikakav uvjet da budete moralno ispravna osoba. Možete biti i najbolja ali i najgora osoba sa hidžabom i bez hidžaba. Hidžab bi trebao biti pitanje izbora žene, te tu muškarac nema pravo ništa reći. Osim u slučaju muškog hidžaba – spuštanje pogleda. Ako pogledate kur'anski tekst o tome, on se prvo obraća muškarcima, pa onda ženama, govoreći muškarcima da spuste pogled, a potom ženama da spuste haljine svoje niz grudi svoje. Seksualno napastovanje ne može biti opravdavano prikladnošću odijevanja žene.“

ŽENE SU SISTEMSKI BRISANE IZ POVIJESTI ISLAMA

Predavanje Zilke Spahić-Šiljak bila je i prilika da se podsjetimo kako ni u jednom društvu u povijesti nisu sve žene uživale jednaka prava, te da je uvijek bilo onih povlaštenijih koje su uživale više prava. Islamski feminizam dekonstruiše i onu naučenu rečenicu koja tvrdi da žene u predislamsko doba nisu imale nikakvih prava i da je islam došao da ih spasi. „To nije tačno. Nisu sve žene imale prava, ali su određene žene itekako imale prava, kao što je slučaj prve poslanikove supruge Hatidže. Nju svi navode kao primjer uspješne poduzetnice, trgovkinje, obrazovane i samostalne žene koja je u to vrijeme bila u stanju ponuditi brak jednom muškarcu. Pravo na obrazovanje, ekonomsku neovisnost i upravljanje vlastitim životom zavisili su od staleža kojem je žena pripadala.“

Spahić-Šiljak se osvrnula i na činjenicu da su u prvim muslimanskim zajednicama žene participirale u javnom životu i politici, da su bile iznimno obrazovane, da su bile zaslužne za prenošenje poslanikove tradicije, da su bile učiteljice velikih učitelja, da su bile čak i političke liderice, ali to je sistemski brisano iz povijesti islama. „O tome je najbolje pisala Fatema Mernissi. Žene su sistemski brisane, ali zahvaljujući poštenim historičarima možemo rekonstruirati i pronaći podatke o ženama u muslimanskom svijetu koje su zaista bile značajne. Problem je što su one bile skrajnute i marginalizirane, te ih mi danas nemamo u udžbenicima.“

Patrijarhalizirana slika boga i cjelokupne islamske tradicije rezultat je svojevrsnog „kidnapovanja“ objave islama, naglasila je Spahić-Šiljak. „Kako se dogodilo da je univerzalna poruka koja je došla s prvim riječima objave: uči, čitaj, traži znanje – i nije upućena samo muškarcima, nego svim ljudima – postala dominantno muška? Kako je njeno ruho i danas iznimno patrijarhalno i androcentrično, a povremeno i mizogino? Ako uzmemo u obzir utjecaj mezopotamskih kultura, te da je 7. stoljeće na Arapskom poluo-toku period vrhunca patrijarhata, ne možemo prenebregnuti činjenicu da je objava islama koja dolazi u tom kontekstu neminovno uronjena, jezički, stilski, praksom, u patrijarhalno, androcentrično ruho tog kulturološkog konteksta.“

Poruku koja je trebala donijeti pravdu i ravnopravnost u društvu prisvojila je mala grupa ljudi, dominantno muška elita, koja je potom posredovala poruke islama dalje. Zahvaljujući tome, žene u muslimanskim društvima ni danas ne uživaju jednaka prava kao muškarci, već se od njih očekuje da osim

bogu budu poslušne i muškarcu, a pravednosti i ravnopravnosti nema. „Islamske feministkinje insistiraju na raspakivanju božje poruke u svakom vremenu i kontekstu da bi ona bila djelotvorna i mogla komunicirati s ljudima. Univerzalna božja poruka trebala bi danas, u 21. stoljeću, komunicirati sa ženama i muškarcima na drugačiji način, odgovoriti na probleme koje oni imaju danas, a ne na probleme koje je imalo društvo u 7. stoljeću.“

ISLAMSKI FEMINIZAM KROZ 20. STOLJEĆE

Islamski feminizam nastaje s početkom pisanja žena i muškaraca, krajem 19. stoljeća, kada kroz književno stvaralaštvo, a dijelom i kroz pravne rasprave, dobijamo prve nagovještaje feminističkih zahtjeva za emancipacijom. „To je period ‘tihog’ feminizma, u to vrijeme u muslimanskom svijetu nemamo ni riječ za feminizam, a on traje do vremena kad se muslimanske zemlje počinju oslobađati od kolonizatora. Dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća nastaju pokreti za nacionalno oslobođenje muslimanskih zemalja, a istovremeno se, pod kontrolom države, žene organiziraju, prave svoje unije i organizacije“, podsjetila je Spahić-Šiljak, dodajući da iz tog vremena datiraju i prvi termini kojima se u arapskom jeziku označava feminizam.

U narednim decenijama javlja se slobodnije povezivanje ženskog pokreta u muslimanskim zemljama, koji više nije pod kontrolom države, ali se u položaju žena nastavlja zrcaliti društvene promjene. U 20. stoljeću se tako dešavaju dva važna prevrata za feministički pokret u muslimanskom svijetu. Prvi je pojava „nove žene“ s pojavom moderne države, te je ta „nova žena“ otkrivene glave, ali pokrivene seksualnosti. Evropeizirana, nova žena izlazi u javni prostor i postaje politički aktivna. Krajem šezdesetih, a posebno sedamdesetih godina, kad se dešava Islamska revolucija u Iranu te jačaju ostali islamski pokreti u muslimanskom svijetu, dešava se drugi prevrat: reislamizacija, vraćanje korijenima. Gradi se novo, islamsko društvo u kojem je zastupljen imidž žene pokrivene glave, ponovo kao odraz emancipacije.

„Preko tijela žene i preko njene seksualnosti se kroz cijelo 20. stoljeće gradio imidž države. Imidž nove republike s novom, otkrivenom ženom, te islamizirane republike s pokrivenom ženom. Tijelo žene je uvijek bilo bojišnica preko koje se prelamala modernizacija i islamizacija tog dijela svijeta. Bitke se i danas vode preko ženskog tijela i ženske seksualnosti, ratovi su se vodili i vode se preko ženskog tijela i ženske seksualnosti, preko nje se ostvaruju etnonacionalni, religijski i drugi ciljevi, zato što svaka ideologija – a kada religiju pretvorite u ideologiju ona također postaje opasna – nastoji imati kontrolu nad reprodukcijom nacije, a preko nje i kontrolu nad procesima u zemlji“, istakla je Spahić-Šiljak.

NORMU JE POTREBNO RAZGRADITI

Važno pitanje koje se nameće naposljetku jeste da li je moguće mijenjati društvo unutar vladajućeg patrijarhalnog sistema ili se može raditi samo na kozmetičkim promjenama jer sistem ostaje nepravedan. „Ono što mi radimo kroz cijelo 20. stoljeće su manji zahvati i kozmetičke promjene, postavljanje zakrpa na postojeću instituciju patrijarhata. Muška norma je ona prema kojoj se sve ravna i danas, te je sve što pokušavate popraviti zakrpa. Vidimo da pristup jednostavnog dodavanja ženskog principa postojećem sistemu teško daje rezultate, jer se postojeća norma mora razgraditi i postaviti nova, na ravnopravnim osnovama“, zaključila je predavačica, podsjećajući da ni sve do danas potpisane konvencije nisu uspjele razgraditi postojeću normu.

U tom kontekstu, nije dovoljno imati žene u političkom životu, niti u džematu, istakla je Spahić-Šiljak. „Pitanje nije imamo li mi žena u džematu, nego imamo li rodno senzibiliziranih žena u džematu. Isto vrijedi i za parlament. Zato je važno da se o ovim pitanjima razgovara, da se udžbenici osavremenjavaju, da se pokreću rasprave, da studentice pokreću rasprave na fakultetima. Morate dovesti u pitanje postojeće norme bez obzira na to što će vas prozivati, provjeravati vašu ‘legitimnost’ pitanjima jeste li udati i imate li djece, bez obzira što će vas ‘umirivati’ govoreći vam da vrijednost imate već kao majka. Puno je stvari na kojima treba raditi, ali je najvažnije propitivati norme postavljene tako kao da su bogom date.“ Islamski feminizam je važan prije svega za muslimanke jer im omogućuje da postavljaju pitanja poput onog zašto žene ne bi predvodile molitve u džamijama, da propituju interpretacije terminologije, uvriježene vrijednosti i norme, te da se bore za bolji tretman u svojim zajednicama. Ipak, od iznimne važnosti je i solidarnost među svim feministkinjama bez obzira na to da li one dolaze iz religijskih zajednica ili su im bliže sekularne vrijednosti. Zilka Spahić-Šiljak mišljenja je da je borba bez solidarnosti razbacivanje i gubljenje resursa. „Vrlo malo je zajedničkog djelovanja, a od iznimnog je značaja uvoditi vjersku i sekularnu perspektivu u zajedničku akciju, koristiti i jedne i druge resurse.“ ■

Pitanje nije imamo li mi žena u džematu, nego imamo li rodno senzibiliziranih žena u džematu. Isto vrijedi i za parlament. Zato je važno da se o ovim pitanjima razgovara, da se udžbenici osavremenjavaju, da se pokreću rasprave.